

*Ганна ЧЕПІЖАК,
студентка 4 курсу
факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «УжНУ»*

ПРИНЦИПИ НЕЙТРАЛІТЕТУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Поняття «нейтралітет» є історичним, з часом воно дещо змінило своє первинне значення. Із процесом глобалізації та розпадом біполярної системи міжнародних відносин змінюється концепція нейтралітету, його сучасне розуміння і тлумачення [1, с. 208].

Проблеми та основні аспекти політики нейтралітету широко розглядаються у роботах різних вітчизняних та іноземних учених. Існуючі публікації розглядають певні аспекти нейтралітету і подаються у формі статей. Варто звернути увагу на роботи Г. Яворської, А. Дмитрієва, що розглядали проблему постійного нейтралітету в системі колективної безпеки в контексті міжнародного права. Слід згадати також праці Вдовенко В., яка запропонувала з них власні визначення поняття «нейтралітет».

Нейтралітет - це юридичний і політичний статус держави, яка зобов'язується не брати участі у війні між іншими державами, відмовляється від військової допомоги конфліктуючим сторонам, а в мирний час відмовляється від участі у військових блоках [2, с. 107].

Варто звернути увагу на те, що сьогодні поняття нейтралітету істотно розширилося і дещо змінилося його тлумачення. Якщо раніше воно малося на увазі виключно у військовому сенсі, то зараз це явище розглядається і в багатьох інших аспектах: економічному, політичному, екологічному та ін.

У статуті ООН подається визначення нейтралітету як одного із інститутів міжнародного права, який базується на

визнанні прав кожної нейтральної держави на її територіальну недоторканність і цілісність; на власні збройні сили, чисельність яких не повинна перевищувати потреб самооборони; на право країни надавати притулок біженцям і постраждалим внаслідок конфліктів; на економічну допомогу інших держав, якщо це не порушує принципів нейтралітету [3].

Для реалізації поставленої мети потрібно провести ретельний аналіз історії виникнення та розвитку інституту нейтралітету. Саме історико-правовий метод надає можливість зробити висновок щодо значення нейтралітету у зовнішній політиці держав [4, с. 245].

Міжнародно-правовою основою інституту нейтралітету став Головний акт Віденського конгресу 1815 року [5, с. 48]. Саме цей акт встановлює норму, що тільки внутрішній правопорядок кожної держави може забезпечити їй нейтральний статус. Цей документ заснував інститут міжнародно-правової гарантії нейтралітету, що стає одним із основних принципів нейтралітету.

Протягом Другої Гаазької конференції у 1907 році було затверджено низку конвенцій, у яких юридично зафіксовані права та обов'язки нейтральних держав. Саме Гаазькі конвенції стали невід'ємною частиною міжнародного права щодо захисту нейтралітету [6, с. 17]. Вони заклали принцип набуття нейтралітету по факту неучасті, кодифікували набуття країнами евентуального нейтралітету.

Сьогодні головним суб'єктом регулювання статусу нейтралітету є Генеральна Асамблея ООН. В той же час на Раді Безпеки ООН згідно із її Статутом покладений обов'язок підтримувати та регулювати міжнародний мир та безпеку [7, с. 88].

Статус нейтралітету передбачає певні права та обов'язки держав при здійсненні міжнародних відносин. Нейтральна країна

повинна дотримуватись свого статусу не лише під час війни, але і у мирний час. вона зобов'язана налагоджувати дружні відносини з іншими країнами, проводити миролюбну політику і найголовніше – утримуватись від участі у військових блоках та союзах [8, с. 68].

Окрім наведених вимог, що стосуються військової сфери та торгівлі зброєю право, нейтралітету не містить інших обмежень щодо дії нейтральної країни в економічній чи політичній сферах. Проте перед нейтральними державами стоїть завдання дотримуватись своїх прав та обов'язків. Згідно з Гаазькою конвенцією, кожна країна, що має нейтральний статус, має право на збереження своєї національної території від перетворення її на театр військових дій [9, с. 77].

Інші країни зобов'язані поважати це право та не порушувати його. Але перед країнами нейтралами виникають і різні обов'язки: не брати участі у війні з іншими державами, не надавати для дій іноземних військ своєї території, не допускати дискримінації у постачанні зброї та товарів воєнного призначення. І найголовніше - вони зобов'язуються захищати свій нейтралітет від порушень [5, с. 50].

Підсумовуючи, варто звернути увагу на те, що з часу виникнення інститут нейтралітету дещо трансформувався, в результаті чого виникли різні його типи та форми. Незважаючи на певні відмінності між ними, нейтралітет залишається однією з форм зовнішньополітичної стратегії держави [10, с. 181]. Вона може мати тимчасовий характер – евентуальний нейтралітет, може виражатися у зазначеному зовнішньополітичному курсі – постійний нейтралітет, набувати форм нейтралітету за традицією або позаблоковості. Всі ці типи і форми нейтралітету відрізняються правовим змістом, методами регулювання, правами та обов'язками.

Політика та поведінка нейтральних держав регулюється положеннями різних конвенцій та договорів.

Насамперед це Гаазькі конвенції та Статут Ради Безпеки ООН. У цих документах закріплені принципи поведінки держав з нейтральним статусом у разі виникнення збройних конфліктів та у мирний час. Нейтральні країни зобов'язані дотримуватись і керуватись цими принципами [11, с. 212].

Факт трансформації інституту нейтралітету свідчить про його ефективність як форми зовнішньої політики держави. Отже, нейтралітет захищає країну від негативних наслідків боротьби зовнішніх сил, спонукає державу до повного зосередження на ефективному вирішенні її внутрішніх проблем.

Важливим моментом для розуміння специфіки швейцарського нейтралітету є з'ясування специфіки формування державності Швейцарії та її місця в європейському політичному просторі до 1815 року. Вже в XIV столітті в договорах окремих кантонів з сусідніми державами вживався термін «*stillsitzen*» – аналог сучасного постійного нейтралітету. Проте основи нинішнього постійного нейтрального статусу Швейцарії були закладені в 1815 році актами Віденського конгресу і актами Швейцарського Сейму. Таким чином постійний нейтралітет Швейцарії обумовлений наступними документами:

- Декларацією держав, підписаною у Відні 20 березня 1815 р.;
- Актом вступу Швейцарського Сейму 27 травня 1815 р. до Декларації від 20 березня 1815 року;
- Паризькою декларацією 20 листопада 1815 р.

Ці акти зобов'язали союзні держави поважати швейцарський нейтралітет в сенсі безумовної заборони війни проти неї. Санкціонуючи назавжди принцип постійного нейтралітету, держави, таким чином, створили для Швейцарії постійний обов'язок бути нейтральною, і, насамперед, обов'язок не брати участь у війнах між іншими державами.

Цьому обов'язку відповідає право інших держав вимагати, щоб Швейцарія утримувалася від участі у війнах між ними.

Після Віденського конгресу, незважаючи на політичні потрясіння в Європі в XIX-XX ст., Швейцарії вдалося зберегти свій постійний нейтралітет. Більше того, в умовах військово-політичного протистояння країна стала свого роду центром для врегулювання конфліктів між великими державами, охоче надаючи послуги з проведення на своїй території переговорів і конференцій. Протягом зазначеного періоду країна йшла до так званого «класичного нейтралітету», який припускав неучасть Швейцарії в будь-яких міжнародних структурах, зокрема і в ООН.

У 90-і рр. XX століття відбуваються певні зміни у трактуванні політичним керівництвом Швейцарії концепції «класичного» постійного нейтралітету країни, викликані, в першу чергу, закінченням «холодної війни», розпадом Варшавського договору і, як наслідок, зняттям загрози глобальної ядерної війни. У прийнятій в 1993 р. Доповіді про зовнішню політику країни, в якій активно проводиться думка про нероздільність доль Швейцарії, Європи і всього світу, формулюються нові пріоритети швейцарського зовнішньополітичного курсу:

- забезпечення національної безпеки;
- вироблення позиції щодо приєднання до режимів санкцій Ради Безпеки ООН;
- взаємини з Європейським Союзом.

Відповідно до Доповіді про зовнішню політику Швейцарія поступово нарощує свою участь в органах, що займаються питаннями контролю над озброєннями і роззброєння (з 1996 року - повне членство в Женевській конференції з роззброєння), надає цивільний і військовий персонал для міжнародних миротворчих місій, в тому числі в якості спостерігачів ООН і ОБСЄ. З того ж року Швейцарія стає учасником програми НАТО «Партнерство

зароди миру», а з 1997 року - членом Ради євроатлантичного співробітництва.

Відповідним чином трансформується політика країни щодо участі в режимах міжнародних санкцій. У 1990 році країна автономно приєднується до санкцій ООН щодо Іраку, що стало істотною зміною зовнішньополітичного курсу країни, вперше з часів Другої світової війни відкрито і повністю підключилася до режиму міжнародних санкцій. Раніше це вважалося несумісним зі статусом постійного нейтралітету. В якості підстави бундесрат послався на вимогу міжнародної солідарності, а також зацікавленості Швейцарії в збереженні основоположних норм і принципів міжнародного права, вважаючи, що вони впливають з режиму санкцій зобов'язань економічного характеру, не суперечать нейтралітету і, крім того, їх дотримання не призведе до безпосереднього втягування країни в воєнні дії. Подібна політика знайшла своє відображення і в подальшому. У 1992 році Швейцарія приєднується до режиму санкцій проти Югославії та Лівії, в 1993 році - щодо Гаїті, в 1997 році - Сьєрра-Леоне, в 1998 році - проти Анголи і, нарешті, в 2000 році - проти руху «Талібан».

Крім того, Швейцарія підтримала та приєдналася до режимів санкцій Європейського Союзу, введених без відповідних резолюцій ООН (щодо Югославії - 1998 р. і М'янми - 2000 р.).

З введенням ООН щодо Іраку військових санкцій для Швейцарії постає питання її участі в них і сумісності такого роду дій зі статусом постійного нейтралітету. У 1990 році країна відмовила в наданні свого повітряного простору для транзитного перельоту військових транспортних літаків для цієї мети. Однак таке положення зберігалось недовго. Відповідно до зовнішньополітичної доповіді 1993 року участь країни в режимах військових

санкцій також вважається допустимо при тому, однак, що на це є мандат Ради Безпеки ООН. При цьому дозвіл на проліт або транзит територією країни видається незалежно від того, чи виданий мандат відповідно до глави 6 (мирне врегулювання спорів), чи 7 Статуту ООН. На цій підставі у 1993 році бундесрат видав дозвіл на проліт літаків, що входять до складу миротворчих військ ООН в Югославії і щодо місії ОБСЄ в Косово в 1998 році, а також дозвіл на транзит територією країни підрозділів IFOR / SFOR в Боснії і Герцеговині (1995 р.) та KFOR в Косово (1999 р.).

У 1998 році Швейцарія внаслідок безпосередньої зацікавленості у врегулюванні вогнища напруженості на Балканах приєднується не тільки до режиму санкцій ООН відносно Белграду на поставку зброї, але й до всеосяжних санкцій ЄС (дипломатичних та економічних). Таким чином, країна вперше приєдналася до економічних санкцій, введених без рішення Ради Безпеки ООН. Така можливість передбачена в Доповіді про зовнішню політику країни 1993 р., згідно з якою Швейцарія може приєднуватися до економічних санкцій, введених поза рамками ООН, якщо вони робляться групою держав певного регіону щодо держави, що порушує мир і безпеку, тобто в даному випадку щодо Югославії.

Деякі юристи (Л.А. Моджорян, Є.Г. Жванія та ін.) вважають, що саме внутрішній конституційний закон від 26 жовтня 1955 остаточно встановив постійний нейтралітет Австрії.

Інша точка зору зводиться до того, що міжнародно-правове становище Австрії визначається сукупністю таких правових актів:

- Радянсько-австрійське комюніке про перебування в Москві Урядової Делегації Австрії від 15 квітня 1955 року;

- Меморандум про результати переговорів між урядовими делегаціями СРСР і Урядовою делегацією Австрійської Республіки від 15 квітня 1955 року;

- Державний Договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії від 15 травня 1955 року;

- Федеральний конституційний закон про нейтралітет Австрії від 26 жовтня 1955 року. Так, Ю.М. Прусаков стверджує, що тільки сукупність вищевказаних правових актів створила для Австрії статус постійно нейтральної держави. При цьому австрійський нейтралітет кваліфікується як постійний, договірний, визнаний і гарантований.

При дослідженні ж того, які документи становлять основу статусу постійного нейтралітету Австрії, слід, як видається, керуватися політичною обстановкою, яка відображена в Державному Договорі 1955 р., та умовами, на яких відновлення суверенітету Австрії стало можливим. До числа останніх і відноситься статус постійного нейтралітету по швейцарському зразку, націлений, головним чином, на те, щоб з різних причин вивести країну з блокового протистояння, спрямувати її на шлях мирного і демократичного розвитку. Тому закон про постійний нейтралітет Австрії слід розглядати як неодмінну умову укладання Державного Договору, обумовлену вже на переговорах у Москві. У зв'язку з цим можливо погодитися з тими, хто розглядає сукупність зазначених документів як основу австрійського нейтралітету.

Згідно зі статтею 2 Державного Договору, союзні держави, а також ті держави, які приєднуються до договору, «будуть поважати незалежність і територіальну цілісність Австрії».

На цій підставі деякі юристи (зокрема Ю.М. Прусаков) доходять висновку, що це і є зобов'язання не порушувати постійного нейтралітету Австрії, хоча і немає прямого

міжнародного акта великих держав про гарантії її постійного нейтралітету. Б.В. Ганюшкін же з цього приводу пише: «...відсутність формальних міжнародно-правових гарантій постійного нейтралітету Австрії означає лише, що виступ кожної з цих чотирьох держав, як разом з іншими, так і окремо, на захист австрійського нейтралітету є правом, але не обов'язком кожного з них, тобто вони зобов'язалися лише самі поважати, але не змушувати інших поважати цей нейтралітет».

В.Н. Дурденевський, не вказуючи прямо на гарантію постійного нейтралітету Австрії з боку великих держав, вважає, що хоча «формальних договірних гарантій австрійського нейтралітету не встановлено,... навряд чи, однак, підлягає сумніву, що австрійський нейтралітет підтримується як визнанням з боку широкого кола країн, так і міццю світової громадської думки, і особливо прагненням величезної більшості австрійського народу до миру. Постійний нейтралітет Австрії має за собою реальне забезпечення».

На підставі проведеного аналізу змісту гарантії постійного нейтралітету автор поділяє думку тих, хто вважає, що формулювання статті 2 Державного Договору може трактуватися лише як зобов'язання не порушувати даний статус країни, тобто формальні гарантії постійного нейтралітету Австрії відсутні.

На відміну від Швейцарії Австрія в 1955 р. стає членом ООН, а в 1956р. – Ради Європи. У 1995 р. країна вступає до ЄС, тобто з'являється курс керівництва країни на адаптацію постійного нейтралітету до нових міжнародних реалій, все частіше лунають заклики до скасування статусу постійного нейтралітету. Відповідно формулюються нові пріоритети австрійського зовнішньополітичного курсу:

- посилення ЄС і місця Австрії в ньому,
- просування економічних інтересів країни на міжнародних ринках,
- сприяння зміцненню ролі ООН та інших міжнародних організацій у справі забезпечення міжнародного миру і безпеки тощо.

При цьому особливу заклопотаність, на думку автора, викликає той факт, що в рамках ЄС вирішальне значення для Австрії набуває єдина політика в галузі безпеки і оборони, яка в справі врегулювання криз покликана бути важливим доповненням до діяльності ООН. Крім того, викликають побоювання про все наростаючі зусилля Австрії щодо зближення з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру».

У зв'язку з цим, беручи до уваги нинішній внутрішньополітичний розклад сил, робимо висновок про те, що конституційний закон про постійний нейтралітет Австрії збережеться і вступ країни в НАТО в найближчому майбутньому не відбудеться. Це визнається і правлячим австрійським керівництвом, адже для вступу країни в Альянс потрібно 2/3 голосів членів Національної ради. Небезпеку буде представляти саме участь країни в GASP, особливо в міру формування військової складової ЄС. Це може призвести до того, що країна де-юре збереже закон про постійний нейтралітет, а де-факто стане учасником військово-політичного союзу, що очевидно суперечить змісту нейтралітету (участь у військових організаціях і блоках).

У зв'язку з цим зазначається, що ув'язка питання скасування статусу постійного нейтралітету з необхідністю розширення можливостей здійснення миротворчої діяльності неспроможна. Така діяльність вільно може здійснюватися в рамках ООН, ОБСЄ та ЄС (з певними застереженнями), про що свідчить історія зовнішньої політики Австрії після 1955 р. До того ж, залишаючись

нейтральною, країна зможе краще «враховувати специфіку своїх власних інтересів і тривог і суверенно приймати по ним адекватні рішення».

Нейтралітет Туркменістану за своїм походженням є загальноновизнаним; за формою - постійним; по суті - позитивним, конструктивним, а це основа активності держави при розвитку дружніх відносин між країнами і підтримці миру, сталого розвитку в усьому світі. У своєму виступі на 66-й сесії Генеральної Асамблеї ООН Президент Туркменістану Гурбангули Бердимухамедов коротко сформулював цілі Туркменістану, що впливають із сутності нейтралітету, як «світ через розвиток», і з цієї точки зору запропонував низку нових ініціатив, виклавши також логічне продовження ідей, висунутих в ході сесій Генеральної Асамблеї ООН.

Таким чином, Туркменістан вносить лепту у розвиток міжнародних відносин і міжнародного права. Крім того, порівняльні дослідження показують, що цілі нейтралітету Туркменістану та Цілі Розвитку Тисячоліття ООН єдині, вони спрямовані на мир і стабільний розвиток, виходячи з людських вимірів. Про це також свідчать міжнародні ініціативи нашої країни і заходи з їх реалізації.

Геополітичне розташування Туркменістану і політика позитивного нейтралітету, яка активно реалізується, обумовлюють його істотну роль у регіональному і глобальному масштабах. Нова модель туркменського нейтралітету стала феноменом в системі міжнародного права, механізмом поєднання геополітичних інтересів, важливим фактором забезпечення регіональної стабільності та встановлення цивілізованого діалогу на конструктивній основі.

Сутність сучасної політики позитивного нейтралітету, її фундаментальні положення аргументовано розкриті у виступі Президента Туркменістану Гурбангули

Бердимухамедова на відкритті нової будівлі Інституту міжнародних відносин МЗС Туркменістану як «миролюбність, невтручання в справи інших держав, повага їх суверенітету і територіальної цілісності, неучасть у міжнародних військових організаціях та договорах».

Концепція нейтралітету країни своєрідна з огляду на те, що охоплює досягнення низки гуманітарних питань світової культури, тобто демократія, приватна власність, ринкова економіка, права і свободи людини є його складовою частиною. Ця концепція характеризується гармонійним поєднанням національної та світової культури. Уважне ставлення до культурної спадщини народу збігається з цілями і завданнями міжнародних норм і норм національного законодавства. 4 серпня 2011 Туркменістан ратифікував Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини Організації з освіти, науки та культури ООН.

XXI століття тісно пов'язане з інноваціями, перетвореннями в сфері науки і освіти, відповідно в основі інноваційної моделі розвитку, обраної Туркменістаном, лежить розвиток нових підходів до науки й освіти. Впроваджуючи в науку і освіту світові стандарти, країна нарощує взаємодію в гуманітарній сфері з ООН, Євросоюзом, провідними науково-освітніми центрами інших країн. Розвитку конструктивного, взаємовигідного співробітництва з усіма закордонними партнерами сприяють спільні заходи з ООН та її спеціалізованими установами та іншими міжнародними організаціями. Столиця Туркменістану Ашхабад за останній час стала центром міжнародних конференцій, семінарів та «круглих столів».

Унікальний, що не має аналогів у світовій практиці, міжнародно-правовий статус «постійний нейтралітет», закріплений за Туркменістаном Спеціальною Резолюцією

Генеральної Асамблеї ООН, ось вже впродовж 16 років підтверджує свою історичну доцільність. Країна послідовно розвиває дружні відносини і взаємовигідне економічне співробітництво з багатьма державами світу.

Статус нейтралітету дозволяє Туркменістану вирішувати проблему забезпечення безпеки свого суверенітету і територіальної цілісності, адже гарантом туркменського нейтралітету є світове співтовариство в особі ООН. Крім того, статус постійного нейтралітету дозволяє грати Туркменістану роль центральноазійського миротворчого центру. Прикладом може бути діяльність Регіонального центру ООН з превентивної дипломатії для Центральної Азії зі штаб-квартирою в Ашхабаді.

Дотримуючись у зовнішній політиці принципів постійного нейтралітету, Туркменістан приєднався до багатьох міжнародних конвенцій, імплементує їх норми в національне законодавство. При цьому, відповідно до статті 6 Основного Закону Туркменістан визнає пріоритет загальноприйнятих норм міжнародного права. Приміром, з урахуванням рекомендацій ВОІВ прийнята низка законів Туркменістану в сфері інтелектуальної власності і засобів індивідуалізації, а також підготовлено проекти нормативних актів про охорону авторських і суміжних прав. Ця концепція характеризується гармонійним поєднанням національної та світової культури.

Ера нейтралітету в Європі добігає кінця. У всіх нейтральних державах точаться дискусії, як його позбутися конституційним шляхом. Нейтралітет ускладнював переговори щодо інтеграції цих держав до Європейського союзу, а після їх прийняття до ЄС й надалі означає білу пляму в рішенні загальноєвропейської безпекової ситуації. Із падінням «залізної завіси» зникла й остання причина його існування, тому що не передбачається відновлення

антагоністичних відносин між Сходом та Заходом, а починає втілюватися нова модель співпраці, яка мала би перейти до певного стратегічного партнерства між Росією і НАТО.

Список використаних джерел

1. Ушаков Н.А. *Международное право: [учебник] / Н.А. Ушаков. – М.: Юрист, 2009. – 304 с.*
2. Додонов В.М. *Международное право: словарь-справочник / В.М. Додонов. – М., 2007. – 220 с.*
3. *Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду від 16.09.2005 / Стаття 76 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010*
4. Батира К.І. *Загальна історія держави і права / К.І. Батира. – К.: Билина, 1997. – 237 с.*
5. Дмитрієв А.І. *Міжнародне публічне право: [навч. посібник] / А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 186 с.*
6. Тиунов С.И. *Международное гуманитарное право: [уч. пособие] / С.И. Тиунов, 1998. – 86 с.*
7. Кисіль В.І. *Міжнародне приватне право: питання кодифікації / В.І. Кисіль. – К.: Україна, 2000. – 196 с.*
8. Лукашук И.И. *Международное право. Элементарный курс / И.И. Лукашук, Г.Г. Шинкаревецкая. – М.: Спарк, 1999. – 198 с.*
9. Рубанов А.А. *Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем / А.А. Рубанов. – М.: Наука, 1994. – 110 с.*
10. Баймуратов М.О. *Міжнародне право / М.О. Баймуратов. – Х.: Одиссей, 2001. – 672 с.*
11. Ушаков Н.А. *Международное право: учебник / Н.А. Ушаков. – М.: Юрист, 2009. – 304 с.*